

การศึกษาเชิงวิเคราะห์บันทึกเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ของพระครูศรีวิราชวชิรปัญญา

An Analytical Study of Buddhism Related to Manuscripts of
Phrakhru Srīvirājavajirapaṇṭhī

พระครูใบฎีกาเฉลิมพล อริยวโส (คำเชื้อ)*¹, พระครูวรธรรมวิฑูรย์²,
สุเทพ สารบรรณ³, ชูชาติ สุตะ⁴

Phrakhrubaidika Chalermpon Ariyavaniso (Khamchau)¹,
Phrakhruworawanviton², Suthep Saraban³, Chuchat Sutta⁴

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Phayao Campus
Corresponding Author, E-mail: chalermpon.ari@mcu.ac.th*

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาภาพรวมโครงสร้างและเนื้อหาบันทึกของพระครูศรีวิราชวชิรปัญญาปราชญ์เมืองพะเยา 2) เพื่อศึกษาบันทึกเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาของพระครูศรีวิราชวชิรปัญญา 3) เพื่อวิเคราะห์บันทึกเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาของพระครูศรีวิราชวชิรปัญญา เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา

ผลการวิจัย พบว่า 1) บันทึกของพระครูศรีวิราชวชิรปัญญามีจำนวน 9 เล่ม ภาษาที่ใช้เป็นภาษาล้านนา โดยเขียนพรรณนาแบบร้อยแก้ว ส่วนที่เป็นร้อยกรองพบในเล่มที่ 9 วัตถุประสงค์ของการบันทึกเป็นการบันทึกงานคณะสงฆ์ทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค 4 ด้าน และบันทึกเหตุการณ์ประจำวันที่มีเนื้อหาไม่เกี่ยวข้องกับงานคณะสงฆ์ โครงสร้างและเนื้อหา มี 2 ลักษณะ คือ (1) บันทึกประจำวันจะขึ้นต้นด้วยการเขียนวันเดือนปีกำกับแล้วจึงเข้าสู่เนื้อหา (2) บันทึกเกี่ยวกับความรู้หรือเทศนาธรรมจะขึ้นต้นด้วยเนื้อหาและตอนท้ายเป็นการกล่าวถึงเจตนารมณ์ในการบันทึก 2) การบันทึกเกี่ยวกับพระพุทธศาสนามีเนื้อหาด้านกิจการคณะสงฆ์ 4 ด้าน ตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ประกอบด้วยงานด้านการปกครอง งานด้าน

การศึกษา งานด้านการเผยแผ่ และงานด้านสาธารณูปการ 3) วิเคราะห์บันทึกเกี่ยวกับ พระพุทธศาสนาของพระครูศรีวิราชวชิรปัญญา ตามหลักวิยหาระพบว่า เนื้อหาการ บันทึกเป็นไปตามหลักการตีความของวิยหาระ 6 ข้อ คือ ปทวิยยะ ปัญหาวิยยะ วิสัชชนาวิยยะ อัสสาทวิยยะ อาทีนวิยยะ นิสรณวิยยะ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย สามารถสรุปได้ 3 ด้าน คือ 1) ด้านประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในล้านนา 2) ด้าน กิจกรรมพระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์ 4 ด้าน และ 3) ด้านภาษา โดยเฉพาะพัฒนาการ ของการใช้ภาษาล้านนาในสมัยนั้นที่ปรากฏในบันทึกเหล่านี้

คำสำคัญ: บันทึกโบราณ; พระพุทธศาสนา; พระครูศรีวิราชวชิรปัญญา

Abstract

This research has three objectives: 1) to study the overall structures and contents of manuscripts of Phrakhru Srīvirājavajirapaññā, scholar monk of Phayao Province; 2) to study the Buddhism related manuscripts of Phrakhru Srīvirājavajirapaññā; and 3) to analyze the Buddhism related manuscripts of Phrakhru Srīvirājavajirapaññā. It is a qualitative research which mainly focusses on documents and bases on content analysis.

The results reveal that 1) the manuscripts of Phrakhru Srīvirājavajirapaññā consisted of nine books which were written in Lanna language in form of prose while the verse was used in the 9th book. The objective of manuscripts was to record four aspects of central and regional Sangha affairs and to write as personal diary which was not related to Buddhism. The written forms were divided into two types: 1) the diary began with day, month, and year, followed by contents; and 2) manuscripts concerning knowledge or sermons began with contents and ended with writing objectives. 2) For the contents of Buddhism related manuscripts, they were related to the four aspects of Monastic Order Affairs under the Monastic Order Acts B.E. 2445. They consisted of four aspects of Sangha works: Sangha administration, education, propagation, and public services. 3) The analysis of the manuscripts according to the principles of Vicayahāra, the findings indicated that the contents were in

the same line with 6 principles of Vicayahāra Hermeneutics: Padavicaya, Pañhāvicaya, Visajjanāvicaya, Assādivicaya, Ādinavavicaya, and Nissaraṇavicaya. The body of knowledge acquired from this study is included into three aspects in the followings: 1) the history of Buddhism in Lanna; 2) the Sangha administration into four aspects; and 3) language, especially the development of Lanna language which used at that time appeared in these records.

Keywords: Ancient Manuscript; Buddhism; Phrakhru Srīvirājavajirapaṭṭhā

บทนำ

การบันทึกมีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก เพราะแต่เดิมการทรงจำและสืบทอดพุทธพจน์จะใช้วิธีมุขปาฐะหรือการท่องจำปากต่อปากเพียงอย่างเดียว ยังไม่มีการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรหรือตัวหนังสือประเภทต่าง ๆ และคณาจารย์นิยมเช่นนี้สืบเนื่องมาจนกระทั่งหลังพุทธปรินิพพาน เมื่อถึงคราวการสังคายนา พระไตรปิฎกในลังกาทวีป จะเห็นว่า หากใช้วิธีท่องจำพุทธวจนะต่อไปก็อาจมีข้อผิดพลาดได้ง่าย เพราะปัญหาในการท่องจำของกุลบุตรเสื่อมถอยลง จึงทำการตกลงในหมู่สงฆ์ว่า จะมีการจารึกพุทธพจน์เป็นตัวอักษรลงในใบลาน นอกจากนี้ การบันทึกทางพระพุทธศาสนายังสามารถใช้ประโยชน์ในแง่ของประวัติศาสตร์และพุทธสถานดังตัวอย่างผลงานการบันทึกสำคัญทางพระพุทธศาสนาของพระสงฆ์จีน 2 รูป รูปแรก คือ พระฟาเหียนที่ได้เดินทางเข้ามาศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียในปี พ.ศ. 942 ใช้เวลาอยู่ในชมพูทวีป 14 ปี แล้วบันทึกเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาไว้ (สันติ เตชอัศรกุล, 2552: 80) อีกรูปหนึ่ง คือ พระเหวียนจิ่งหรือพระถังซำจั๋งที่เดินทางมาสืบพระพุทธศาสนาในราวปี พ.ศ. 1183 ตรงกับสมัยของพระเจ้าหรรษวรมหา โดยได้จารึกแสงบุญในอินเดียเป็นเวลา 11 ปี และบันทึกเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาทั้งเรื่องคำสอน พุทธสถาน ความเป็นไปของบ้านเมืองเกี่ยวกับดินแดนในเอเชียกลางและเอเชียใต้ประมาณ 138 แคว้น โดยในจำนวนนี้มี 110 แคว้นที่ท่านเดินทางไปด้วยตนเอง ส่วนอีก 28 แคว้นท่านบันทึกจากคำบอกเล่าของผู้อื่น จึงเป็นบันทึกทางประวัติศาสตร์สำคัญด้วยลายมือของท่านไว้อย่างเป็นระบบชัดเจน (พิสิฐภัฏ โคตรสุโพธิ์, 2552: 8) อันเป็นที่รู้จักทั่วโลก กระทั่งเซอร์อเล็กซานเดอร์ คัมมิงแฮม นักโบราณคดีชาวอังกฤษ ผู้ค้นพบพุทธสถานโบราณจำนวนมากในอินเดีย ได้ใช้บันทึกนี้เป็นเครื่องมือ

ค้นหาพุทธสถานเพื่อขุดค้นหาพุทธสถานต่าง ๆ ในสมัยที่อังกฤษปกครองอินเดีย ทำให้สังเวชนียสถานในอินเดียเป็นที่รู้จักของคนทั่วโลกอีกครั้ง

สำหรับจังหวัดพะเยาตั้งอยู่บริเวณภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย เป็นดินแดนที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาอย่างยาวนาน แรกเริ่มเดิมที เมืองพะเยาเป็นเมืองประวัติศาสตร์ที่มีเอกราชเป็นของตนเอง มีกษัตริย์ปกครองสืบสันตติวงศ์ตั้งแต่ราชวงศ์ลาวจักรราช ปฐมกษัตริย์แห่งนครเงินยางเชียงแสน ซึ่งสมัยนั้นเรียกว่า อาณาจักรภูมามยาว เมื่อเปรียบเทียบกับเมืองอื่นในล้านนาแล้วเมืองพะเยามีหลักฐานสมบูรณ์ในการศึกษาด้านภูมิศาสตร์ท้องถิ่น (สรสวดี อ่องสกุล, 2558: 61) ในสมัยปัจจุบันเขตเมืองพะเยากำหนดรอบเขตบึงน้ำขนาดใหญ่ที่ตั้งอยู่กลางเมืองเป็นเขตศูนย์กลางเรียกว่า กว๊านพะเยา บริเวณนี้เป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำอิง อันเป็นส่วนหนึ่งของแคว้นโยนกในอดีต เพราะบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำอิงเป็นพื้นที่ต่อเนื่องกับที่ราบลุ่มเชียงราย

ด้วยเหตุนี้ กลุ่มชนทั้งสองพื้นที่จึงมีความสัมพันธ์กันทั้งทางประวัติศาสตร์ เชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ เมืองพะเยาเป็นเมืองที่ตั้งอยู่บนที่ราบปลายภูเขาที่ชื่อว่า ภูมามยาว อาจเป็นที่มาของชื่อเมืองภูมามยาวและพัฒนาเป็นเมืองพะเยาในเวลาต่อมา ในตำนานเมืองพะเยาได้กล่าวถึงวีรบุรุษสำคัญคนหนึ่งที่มีชื่อเสียงด้านการรบ จนกลายเป็นวรรณกรรมเลื่องลือของชาวลาว คือ พญาเจือง รวมถึงพญาเจ้าเมืองซึ่งเป็นเจ้าเมืองร่วมสมัยเดียวกับพ่อขุนรามคำแหงแห่งอาณาจักรสุโขทัยและพญามังรายแห่งอาณาจักรล้านนา โดยกษัตริย์ทั้ง 3 ได้สาบานเป็นมิตรต่อกัน ณ เมืองพะเยาแห่งนี้ อย่างไรก็ตาม อาณาจักรภูมามยาวนี้ไม่ได้มีเฉพาะหลักฐานความเจริญเฉพาะในบริเวณเมืองใหญ่เท่านั้น หากแต่ยังประกอบด้วยชุมชนโบราณกระจายอยู่ทั่วไป เช่น เวียงน้ำเต้า เวียงปู่ล้าม เวียงจอมทอง เวียงท้าว รวมถึงที่ราบลุ่มแม่น้ำอิงซึ่งไหลผ่านหุบเขาลงไปสู่แม่น้ำโขงทางทิศเหนือ เช่น เวียงลอ เมืองเทิง เชียงของ

เมื่อเวลาผ่านไป อาณาจักรแห่งนี้ถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนา ปัจจุบันมีอาณาบริเวณครอบคลุม 8 จังหวัด คือ เชียงใหม่ แม่ฮ่องสอน ลำพูน เชียงราย ลำปาง แพร่ น่าน และจังหวัดพะเยา ในอดีตดินแดนแถบนี้เคยรุ่งเรืองด้วยวัฒนธรรมของอาณาจักรโบราณที่เรียกว่า อาณาจักรล้านนา เมื่อถูกรวมเข้าด้วยกันแล้วผู้คนในเมืองพะเยาจึงได้รับเอาวัฒนธรรมของอาณาจักรที่อยู่เหนือตนมาใช้ในการดำเนินชีวิต อย่างไรก็ตาม กลุ่มคนที่เรียกว่า ล้านนา เป็นเรื่องที่น่าศึกษาอย่างมาก ด้วยเหตุที่ว่าประวัติศาสตร์ที่ตั้งมีความมั่นคง ซึ่งมีอาณาจักรเป็นของตนมาอย่างยาวนาน วัฒนธรรมประเพณีหลากหลายและเป็นเอกลักษณ์ชัดเจน ทั้งในแง่วิถีชีวิตความเป็นอยู่ ศาสนา ความเชื่อต่าง ๆ อันเป็นแบบแผนที่ชาวล้านนาได้สร้างและดำรงอยู่กระทั่งปัจจุบัน

โดยเฉพาะวัฒนธรรมภาษาที่ใช้ในการสื่อสาร ทั้งภาษาพูดและภาษาเขียนด้วย ภาษาล้านนาที่ใช้กันอย่างแพร่หลาย โดยภาษาพูดใช้สำหรับสนทนาในชีวิตประจำวัน ส่วนภาษาเขียนได้มีอักษรเฉพาะตนที่ใช้ในการจารจารึกเรื่องราวต่าง ๆ โดยเฉพาะคำสอนในทางพระพุทธศาสนา การจารจารึกพบเห็นในวัสดุอุปกรณ์หลายอย่าง เป็นต้นว่า ใบลาน พับสา กระดาษสมุดอีกหลายประเภท แม้กระทั่งบนแผ่นหินที่พรรณนาเรื่องราวตามวัตถุประสงค์ของผู้เขียน กลุ่มที่จารจารึกหรือจดบันทึกส่วนใหญ่เป็นผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการศึกษาหรือเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาที่ศึกษาคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าและมีความจำเป็นในการสืบทอดด้วยการคัดลอกไว้หรือแต่งขึ้นใหม่ด้วยสำนวนโวหารของตนแล้วเขียนเนื้อหาเหล่านั้นลงบนวัสดุต่าง ๆ นอกจากภาษาที่ใช้ในการบันทึกหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาโดยตรงแล้ว ยังมีภาษาล้านนาที่ใช้งานในสังคมทั่วไป จึงได้มีการจดบันทึกสิ่งต่าง ๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องกับการเรื่องราวทางศาสนา แต่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตประจำวันของพระสงฆ์โดยทางอ้อม

สำหรับการจดบันทึกในเมืองพะเยา พระภิกษุผู้มีชื่อเสียงที่สุดในด้านนี้ คือ พระครูศรีวิราชวรพิณญา (ปิ่นตา วชิรปญโญ/ชอบจิต) อดีตเจ้าคณะแขวงเมืองพะเยา ท่านมีอายุอยู่ในช่วงปี พ.ศ. 2404-2487 เป็นพระภิกษุที่มีความอุตสาหะในการจัดทำสมุดพร้อมกับทำบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ เพื่อรวบรวมเหตุการณ์สำคัญ ไม่ว่าจะเป็นด้านประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรม วิถีชีวิตและภูมิปัญญา ตลอดจนด้านอักษรศาสตร์ ผลงานที่ท่านบันทึกไว้ได้ปรากฏแก่สังคมอย่างอเนกอนันต์ ต่อมาในปี พ.ศ. 2559 บันทึกชุดนี้ได้รับการประกาศรางวัลจากยูเนสโก (UNESCO) ให้เป็นเอกสารมรดกความทรงจำแห่งโลกในระดับท้องถิ่นล้านนา อันเป็นรางวัลที่สื่อถึงความสำคัญในบันทึกของท่านอย่างยิ่งยวด

ด้วยความสำคัญดังกล่าว ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะค้นคว้าและต่อยอดองค์ความรู้ที่ปรากฏอยู่ในบันทึกเหล่านี้ ด้วยการศึกษาและวิเคราะห์งานบันทึกของพระครูศรีวิราชวรพิณญา ทั้งในด้านภาพรวมของโครงสร้างและเนื้อหาที่บันทึกเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในมุมมองต่าง ๆ ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมในการเรียนรู้อดีตและปรับประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสังคมปัจจุบันต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาภาพรวมของโครงสร้างเนื้อหาบันทึกของพระครูศรีวิราชวรพิณญา ปรากฏเมืองพะเยา
2. เพื่อศึกษาบันทึกเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาของพระครูศรีวิราชวรพิณญา

3. เพื่อวิเคราะห์บันทึกเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาของพระครูศรีวิราชชิรปัญญา

ระเบียบวิธีวิจัย

1. รูปแบบการวิจัย เป็นการศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตการทำวิจัยไว้ตามลำดับ ดังนี้

1.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา ศึกษาประวัติและผลงานตามภาระงานของคณะสงฆ์ทั้ง 4 ด้าน ของพระครูศรีวิราชชิรปัญญา รวมทั้งศึกษาเนื้อหาเอกสารที่ถูกบันทึกโดยพระครูศรีวิราชชิรปัญญา โดยตรวจชำระ ปรวรรตและทำการสังเคราะห์แยกแยะให้เป็นหมวดหมู่แล้ววิเคราะห์เนื้อหาแต่ละด้าน คือ ด้านการปกครอง ด้านการศึกษา ด้านการเผยแผ่ ด้านสาธารณูปการ

1.2 ขอบเขตด้านเอกสาร ศึกษาค้นคว้าข้อมูล ดังนี้ 1) เอกสารชั้นต้น (Primary Sources) คือ บันทึกเอกสารโบราณของพระครูศรีวิราชชิรปัญญา จำนวน 9 เล่ม โดยเอกสารทั้งหมดได้ปรวรรต (ถอดความ) ไว้ทั้งหมด และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2539 รวมถึงหนังสือบทความ สื่ออิเล็กทรอนิกส์และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง 2) เอกสารชั้นรอง (Secondary Sources) ได้แก่ งานเขียนของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาและข้อมูลจากฐานข้อมูลสำเร็จรูป (CD-ROM) เครือข่ายสารสนเทศ (Internet) สารานุกรม (Encyclopedia) และหนังสือตำราที่กล่าวถึงบันทึกโบราณ รวมถึงเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2. การรวบรวมข้อมูล ผู้เขียนได้รวบรวมข้อมูลจากเอกสารข้อมูลปฐมภูมิ คือ บันทึกเอกสารโบราณของพระครูศรีวิราชชิรปัญญาทั้ง 9 เล่ม โดยบันทึกเป็นภาษาล้านนาเป็นส่วนใหญ่ มีภาษาไทยมาตรฐาน (ไทยกลาง) เป็นบางส่วน บันทึกเอกสารโบราณเหล่านี้ได้รับการเก็บรักษาไว้ที่หอวัฒนธรรมนิทัศน์ วัดศรีโคมคำ พระอารามหลวง ผู้วิจัยจึงขอหนังสือจากหน่วยงานต้นสังกัด คือ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา ถึงเจ้าอาวาสวัดศรีโคมคำ เพื่อศึกษาบันทึกโบราณเหล่านี้ จากนั้น ได้ถ่ายสำเนาเอกสารต้นฉบับเพื่อนำมาวิเคราะห์ รวมถึงเอกสารข้อมูลทุติยภูมิที่เกี่ยวข้อง เช่น คัมภีร์เนตติปกรณ์ พจนานุกรม งานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อนำมาศึกษาค้นคว้าและเปรียบเทียบด้านเนื้อหา อันจะเป็นประโยชน์ต่อการวิเคราะห์ข้อมูลต่อไป

3. การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยได้นำบันทึกโบราณแต่ละเล่มมาวิเคราะห์เนื้อหาว่า มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องใดบ้าง จากนั้น จึงจัดเป็นหมวดหมู่เดียวกัน เมื่อพบหมวดหมู่ที่ต้องศึกษาแล้วได้ศึกษารายละเอียดของบันทึกโบราณแต่ละหมวดหมู่เพื่อ

ค้นหาสาระสำคัญ เช่น แนวคิดการบริหารกิจการคณะสงฆ์ จุดมุ่งหมายการบันทึกรูปแบบการบันทึกตามคัมภีร์เนติปกรณ์ จากนั้น จึงนำเสนอสาระสำคัญที่ค้นพบด้วยการเขียนเชิงพรรณนาตามวัตถุประสงค์การวิจัยที่ตั้งไว้

ผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่องนี้สามารถสรุปผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ได้ ดังนี้

1. โครงสร้างเนื้อหาบันทึกของพระครูศรีวิราชวชิรปัญญา

1.1 ประวัติชีวิตและผลงานพระครูศรีวิราชวชิรปัญญา พระเถระผู้เป็นเจ้าของผลงานบันทึกที่ได้นำมาศึกษาครั้งนี้ เป็นพระสงฆ์ฆาติการระดับเจ้าคณะแขวงเมืองพะเยา โดยมีชาติภูมิเป็นชาวพะเยาโดยกำเนิด ผลงานของท่านนอกจากจะบันทึกในฐานะที่เป็นเจ้าอาวาสและเป็นพระสงฆ์ฆาติการผู้ปกครองแล้ว ท่านยังบันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน ทั้งที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาและเรื่องอื่น ๆ อีกด้วย

1.2 โครงสร้างของเนื้อหาพบว่า เป็นเอกสารโบราณทั้งหมด 9 เล่ม รวมกับเอกสารที่ได้รับการบันทึกจากผู้อื่นแต่อยู่ในยุคเดียวกับท่านที่ได้รับการเก็บรักษาร่วมกันจำนวน 4 เล่ม ปัจจุบันเอกสารเหล่านี้ได้มีการจัดเก็บไว้ที่หอวัฒนธรรมนิทัศน์ วัดศรีโคมคำ พระอารามหลวง และได้รับการอนุรักษ์ตามวิธีการจัดเก็บเอกสารโบราณของกรมศิลปากรเพื่อป้องกันการชำรุดเสียหาย บันทึกเหล่านี้ถูกบันทึกลงในกระดาษพลสแก๊ปเย็บเป็นขนาดต่าง ๆ สัดส่วนขนาดของแต่ละเล่มไม่เท่ากัน บางเล่มหนา มากกว่า 100 หน้า บางเล่มหนา 20 หน้า ภาษาที่ใช้บันทึก คือ ภาษาล้านนา ซึ่งเป็นที่นิยมใช้ในภาคเหนือสมัยนั้นและมีภาษาไทยมาตรฐานปะปนอยู่บ้างบางแห่ง อุปกรณ์การเขียนใช้ดินสอเป็นส่วนใหญ่ เนื้อหาในบันทึกแต่ละเล่มมีความแตกต่างกัน แม้ว่าบางเล่มจะมีโครงสร้างที่คล้ายกัน แต่เนื้อหาแตกต่างกันออกไป ซึ่งทั้งหมดจะจบภายในเล่ม เอกสารเหล่านี้แยกเป็น 2 ลักษณะ ตามความต้องการของผู้บันทึก คือ 1) การบันทึกส่วนตัว เป็นลักษณะของการบันทึกประจำวัน โดยมีองค์ประกอบ คือ การขึ้นต้นด้วยวันเดือนปีแล้วจึงเข้าสู่เนื้อหา 2) การบันทึกความรู้ เป็นการบันทึกเพื่อเก็บเป็นความรู้หรือเทศนาธรรม โดยส่วนแรกเป็นเนื้อหา ในตอนท้ายเป็นการแสดงถึงเจตนารมณ์ในการบันทึก

1.3 แนวคิดในการศึกษาเอกสารโบราณ วัฒนธรรมท้องถิ่นที่ดิงามของไทย นับเป็นมรดกตกทอดจากบรรพบุรุษมาจนถึงปัจจุบัน กล่าวคือ เป็นทั้งวรรณกรรมโบราณ วรรณกรรมร่วมสมัย วรรณกรรมท้องถิ่น ซึ่งวรรณกรรมประเภทหลังนี้มักใช้

ภาษาท้องถิ่นในการจดบันทึกไว้ จากการสำรวจในหลายพื้นที่ได้ปรากฏเอกสารที่ใช้บันทึกหลากหลายชนิด ทั้งศิลา เงิน ทอง นาค ตะกั่ว ไม้ โดยเฉพาะกระดาษซึ่งคนไทยนิยมบันทึกความรู้ของตนหรือคัดลอกสืบทอดมา แต่เมื่อกาลเวลาผ่านไป ประกอบกับขาดการเอาใจใส่หรือเก็บไม่ถูกวิธีจึงทำให้เอกสารเหล่านี้ชำรุด จึงเป็นเหตุต้องรวบรวมและเก็บรักษาไว้ในบรรดาเอกสารจากแหล่งที่มาทั้ง 8 จังหวัดภาคเหนือตอนบน หรือดินแดนล้านนานี้มักเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตประจำวันที่ยึดอาศัยกับพระพุทธศาสนาเป็นหลัก โดยมีอักษรประจำถิ่นเรียกว่า อักษรล้านนา

1.4 แนวคิดและหลักการในการปริวรรตและตรวจชำระเอกสารโบราณ การปริวรรตบันทึกของพระครูศรีวิราชวชิรปัญญาเป็นการถอดอักษรล้านนาหรือตัวเมืองเป็นอักษรไทยมาตรฐาน ถ่ายทอดสาระที่บันทึกในเอกสารภาษาล้านนาออกมาให้เป็นภาษาไทยมาตรฐาน ซึ่งนักวิชาการภาษาล้านนาต่างคนต่างปริวรรตตามความสนใจของตน ไม่มีรูปแบบแน่นอนตายตัวเป็นมาตรฐาน ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับภูมิรู้และวัตถุประสงค์ของการนำไปใช้ จึงทำให้วิธีการปริวรรตอักษรล้านนาโบราณมาเป็นอักษรไทยปัจจุบันมีหลายวิธี

2. การศึกษาบันทึกเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาของพระครูศรีวิราชวชิรปัญญา

2.1 การปกครอง ตามเนื้อหาในบันทึกพบว่า ท่านได้ใช้หลักจริยาพระสังฆาธิการในการแก้ไขปัญหาในยามมีประเด็นเกี่ยวกับการประพฤติล่วงพระธรรมวินัย โดยอาศัยหลักพระธรรมวินัยเป็นเครื่องมือในการตัดสิน รวมถึงใช้หลักสามัคคีธรรมเมื่อมีความจำเป็นต้องตัดสินใจในกรณีที่มีผลกระทบต่อหมู่คณะทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยอาศัยการร่วมประชุมเพื่อปรึกษาหารือให้ได้แนวทางปฏิบัติในแนวทางเดียวกัน และในบางคราวท่านใช้หลักของความอนุเคราะห์ที่เหมาะสมเป็นกรณีไป รวมถึงการพึ่งพาอาศัยอำนาจทางการปกครองของฝ่ายบ้านเมืองมาช่วยจัดการในปัญหาบางอย่างที่คณะสงฆ์ไม่อาจแก้ไขได้เพียงลำพัง จึงเป็นกุศโลบายที่ท่านใช้ขับเคลื่อนการปกครองในสมัยนั้นให้ผ่านพ้นไปได้ด้วยดีและเกิดความผาสุกในการอยู่ร่วมกันของพระภิกษุสามเณรผู้อยู่ใต้การปกครอง ดังตัวอย่างประเด็นการบันทึก เช่น หนังสือแจ้งภายในคณะสงฆ์ หนังสือแจ้งถึงคฤหัสถ์ ทางการแจ้ง แจ้งวันเข้าพรรษา พิจารณารับบิณฑิการ การออกหนังสือสุทธิ การบรรพชาอุปสมบท

2.2 การศึกษา ตามบันทึกได้พบการจัดการเรียนการสอนพระธรรมวินัย อันควรแก่พระภิกษุสามเณร โดยเริ่มแรก คือ การส่งนักเรียนตัวแทนซึ่งเป็นพระภิกษุสามเณรภายในแขวงเมืองพะเยาไปศึกษาในจังหวัดเพื่อนำความรู้ที่ได้มาทำหน้าที่เป็นครูสอน ทั้งในพื้นที่แขวงก็มีการเตรียมการโดยจัดตั้งวัดต่าง ๆ ให้พร้อมต่อการเป็น

สำนักศาสนศึกษา รวมถึงเตรียมหนังสือตำราที่ได้รับการสนับสนุนจากหลายฝ่าย และในสมัยนั้นได้ริเริ่มฝึกหัดสวดทำนองสังโยคที่นิยมว่า เป็นสากล เพื่อประสงค์จะใช้ในงานที่เป็นพิธีทางการ ตลอดถึงการสนับสนุนส่งเสริมการเรียนการสอนภาษาไทย มาตรฐาน ซึ่งถือเป็นการศึกษาสมัยใหม่ในสมัยนั้น นอกจากนี้ผู้บันทึกจะมีความสนใจ ศึกษาหาความรู้จนสามารถอ่านออกเขียนได้แล้ว ยังส่งเสริมการจัดตั้งโรงเรียนเพื่อ การศึกษา การส่งนักเรียนไปศึกษาในตัวจังหวัดเพื่อให้มาเป็นครูสอน รวมทั้งการระดม ทุนและสละทรัพย์ส่วนตัวเพื่อเป็นทุนการศึกษา โดยได้รับความร่วมมือจากข้าราชการ ส่วนท้องถิ่นที่ให้ความสำคัญแก่การเรียนภาษาไทยมาตรฐาน กระทั่งเป็นเงื่อนไข ประการหนึ่งในการอนุญาตให้ชาวหรือให้ลาลึกษาสำหรับพระภิกษุสามเณรในสมัยของ พระครูศรีวิราชวชิรปัญญา ดังตัวอย่างประเด็นการบันทึก เช่น คำปรารภการเขียน ตำนานเชียงแสน การสร้างโรงเรียน ตำราและความรู้ประเภทต่าง ๆ หนังสือปาฏิโมกข์ หนังสือแจ้งเกี่ยวกับการเรียนภาษาไทย การเรียนภาษาไทย การฝึกสวดทำนองสังโยค

2.3 การเผยแผ่ มีการรักษารัศมีนิยมปฏิบัติที่นิยมกระทำในท้องถิ่น คือ การสร้างคัมภีร์ไบเบิลเพื่อใช้สำหรับสืบทอดอายุพระศาสนาและแสดงพระธรรม เทศนาแบบพื้นเมืองที่เป็นการเผยแผ่ในพื้นที่ นอกจากนี้ ยังมีวิธีการเผยแผ่โดยรูปแบบ ตามพุทธประสงค์ดั้งเดิมที่ทำเพื่อประโยชน์เกื้อกูล ความสุขและอนุเคราะห์ต่อชาวโลก ซึ่งปรากฏในเนื้อหาการบันทึกหลายคราวที่ท่านได้เดินทางทั้งภายในแขวงพะเยาและ ตามที่ต่าง ๆ ด้วยการเทศนาหรือยกหัวข้อธรรมขึ้นมากล่าว เพื่อระงับเหตุแห่งความ วิวาทหรือแนะนำแนวทางแห่งการประพฤติตนให้ถูกต้องของพระภิกษุสามเณรตลอด ถึงประชาชนทั่วไป รวมถึงการช่วยเหลือผู้คนในสังคม จากบันทึกจะพบถึงการ ช่วยเหลือพระภิกษุสามเณรโดยการสงเคราะห์ทั้งปัจจัยสี่และสิ่งของอันควรแก่สมณ บริโภคอย่างสม่ำเสมอ และในส่วนของประชาชนทั่วไปก็ปรากฏถึงการให้ความ ช่วยเหลือด้านต่าง ๆ ทั้งยามปกติและเมื่อเกิดภัยพิบัติ ซึ่งมีใช้เฉพาะคนในพื้นที่แขวง พะเยาเท่านั้นที่ได้รับการสงเคราะห์ แต่คนต่างถิ่นก็ได้รับการอนุเคราะห์ในคราวต่าง ๆ ด้วยเช่นกัน นอกจากนี้แล้ว หลายครั้งที่ท่านเปิดโอกาสให้กลุ่มคณะหรือบุคคลได้เข้า ร่วมสงเคราะห์ช่วยเหลือในบางกรณีด้วย เช่น การสร้างคัมภีร์ธรรม การยืมคัมภีร์ธรรม การสำรวจคัมภีร์ การแสดงธรรม การจัดเทศน์มหาชาติ การทำบุญในโอกาสต่าง ๆ การ ให้เงิน การให้ยืมเงิน การให้ของ การเยี่ยมไข้ ตำรายา การอยู่ปฐวีวาสกรรม การอยู่รุกข มุล สลากภัตต์ ตรวจเยี่ยมและช่วยเหลือผู้ประสบภัย ให้ที่พัก สวดเบิก หนังสือตำนาน พระเจ้าตนหลวง การเผยแผ่ของศาสนาอื่น ตำนานวัดและศาสนวัตถุ

2.4 การสาธารณูปการ งานการก่อสร้างถาวรวัตถุในพระพุทธศาสนาหรือสิ่งก่อสร้างที่เป็นของส่วนรวมโดยเน้นการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน ตั้งแต่การประชุมปรึกษาหารือร่วมกันก่อนลงมือสร้าง การประกาศบอกบุญให้กับผู้มีจิตศรัทธา ตลอดจนการตั้งคณะกรรมการทำงาน โดยให้ความสำคัญในการมีส่วนร่วมตั้งแต่ผู้นำสงฆ์ ผู้นำหน่วยราชการในท้องที่ การก่อสร้างไม่ว่าจะเป็นในระดับใดล้วนดำเนินการอย่างมีหลักฐานชัดเจน ทั้งเป็นการบันทึกระยะเวลา ผู้ลงมือ ทุนทรัพย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการก่อสร้างถาวรวัตถุที่ถือเป็นประวัติศาสตร์การก่อสร้างถาวรวัตถุทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญของภาคเหนือ คือ พระวิหารหลวงวัดศรีโคมคำที่มีครูบาเจ้าศรีวิชัย (พระสีวโชัย) จากวัดบ้านปาง จังหวัดลำพูน มาเป็นประธานในการก่อสร้างโดยมิได้ใช้งบประมาณจากทางราชการ แต่สำเร็จด้วยแรงศรัทธาของสาธุชนทั่วไปช่วยกันสร้างจนสำเร็จ ดังตัวอย่างประเด็นการบันทึก เช่น การเก็บรวบรวมศาสนวัตถุจากวัดเก่า การนำเอาศาสนวัตถุไปเป็นของตน การขุดค้นโบราณสถาน การออกตรวจโบราณสถาน การอุปถัมภ์วัด ธรรมการออกตรวจเยี่ยมวัด สรรวจวัดร้าง การบูรณะวัดศรีโคมคำ หนังสือถึงบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการบูรณะวัดพระเจ้านันทหลาง สมโภชพระเจ้านันทหลาง

3. วิเคราะห์บันทึกเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาของพระครูศรีวิราชวชิรปัญญา

3.1 บันทึกด้วยภาษาล้านนา ซึ่งเป็นที่นิยมในภาคเหนือตอนบน โดยเขียนลงบนกระดาษฝรั่งมีจำนวน 9 เล่ม วิธีการนำเสนอเนื้อหาเป็นการบันทึกเหตุการณ์ของแต่ละวันที่ผู้เขียนได้ประสบอยู่จำนวน 7 เล่ม และเนื้อหาที่เป็นลักษณะบันทึกเพื่อเก็บความรู้ ตลอดจนเทศนาธรรมจำนวน 2 เล่ม

3.2 จุดมุ่งหมายในการบันทึกของพระครูศรีวิราชวชิรปัญญา เพื่อจดเรื่องราวที่เกิดขึ้นประจำวันและความรู้ในเรื่องต่าง ๆ ที่ท่านมีความสนใจทั้งทางโลกและทางธรรม โดยเฉพาะในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาหรืองานของคณะสงฆ์ที่มีอยู่ 4 ด้าน คือ การปกครอง การศึกษา การเผยแผ่พระพุทธศาสนา การสาธารณูปการ

3.3 การวิเคราะห์เนื้อหาบันทึกของพระครูศรีวิราชวชิรปัญญา ด้วยหลักวิยหาระตามนัยคัมภีร์เนตติปกรณ์ ซึ่งรจนาโดยพระมหากัจจายนเถระที่มีชีวิตอยู่ในสมัยพุทธกาล ได้กล่าวถึงหลักการตีความอันสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ หลักหาระ คือ การอธิบายศัพท์พยานะให้เข้าใจอย่างละเอียดชัดเจน มี 16 หาระ ส่วนหลักนัย คือ หลักการในการเข้าถึงอรรถะมี 5 นัย และหลักสาสนปฏิฐาน คือ หลักการจำแนกพระสูตรโดยประเภทต่าง ๆ เพื่อให้ทราบพุทธประสงค์ ซึ่งท่านตั้งชื่อว่า เนตติ เพราะสามารถนำเวไนยสัตว์ทั้งหลายสู่มรรคผลนิพพาน หลักหาระเป็นหลักการสำคัญทั้งใน

ส่วนของการแสดงธรรมและการฟังธรรม เมื่อต้องการศึกษาธรรมของพระพุทธเจ้าที่มีความลึกซึ้ง โดยนำหลักการเหล่านี้มาใช้อธิบายธรรม จะทำให้เกิดความเข้าใจและสามารถเข้าถึงคำสอนของพระพุทธองค์ได้ถูกต้องมากที่สุด โดยเฉพาะในหลักหาระข้อที่ว่าด้วยวิจยหาระ ซึ่งการวิจยครั้งนี้ได้พบการใช้บันทึกในรูปแบบวิจยหาระจำนวน 6 ประการ คือ 1) ปทวิจยะ การจำแนกบทโดยศัพท์และอรรถ 2) ปัญหาวิจยะ การจำแนกคำถาม 3) วิสัชนาวิจยะ การจำแนกคำตอบ 4) อัสนาวิจยะ ความยินดีพอใจ 5) อาทีนวิจยะ การจำแนกโทษ 6) นิสสรณวิจยะ เหตุจากการดับทุกข์

อภิปรายผล

จากผลการวิจัยสามารถอภิปรายผลบางประเด็นที่สำคัญตามวัตถุประสงค์ดังนี้

1. โครงสร้างเนื้อหาบันทึกของพระครูศรีวิราชวชิรปัญญา จะเห็นว่า โดยภาพรวมของบันทึกพบโครงสร้างเนื้อหา 2 ลักษณะ คือ 1) การบันทึกส่วนตัว 2) การบันทึกความรู้ โดยมีรายละเอียดเกี่ยวกับวัฒนธรรมชาวล้านนาเป็นหลักและใช้ภาษาท้องถิ่นในการบันทึก การที่พระครูศรีวิราชวชิรปัญญาได้บันทึกเรื่องราวเหล่านี้ไว้เป็นเพราะท่านเป็นผู้ใฝ่การศึกษา โดยเฉพาะท่านเป็นชาวพะเยาโดยกำเนิดทำให้ทราบประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นอย่างดี ดังนั้น ผลงานจึงเป็นที่ยอมรับว่า เป็นปราชญ์ท้องถิ่นของชาวล้านนาอย่างแท้จริง ดังที่พิสิฐ โคตรสุโพธิ์ และคณะ (2560: 103) ได้กล่าวถึงความเป็นปราชญ์ของพระครูศรีวิราชวชิรปัญญาไว้ว่า ราวปี พ.ศ. 2451 เมื่อชาวเวียงจันทน์ล้านช้างซึ่งเคยตั้งรกรากที่เมืองพะเยาได้อพยพกลับไปเวียงจันทน์ได้ส่งคืนตำนานพระเจ้าตนหลวงแก่วัดศรีโคมคำ สมัยนั้นพระครูศรีวิราชวชิรปัญญาเป็นผู้นำสงฆ์วัดราชคฤห์ เจ้าคณะแขวงบริเวณเมืองพะเยาได้มอบหมายให้คัดลอกตำนานดังกล่าวไว้ อย่างไรก็ตาม เมื่อวิเคราะห์ถึงจุดมุ่งหมายในการบันทึกสามารถแยกได้ 2 ประเด็น คือ 1) เพื่อเป็นการบันทึกความเป็นไปของงานคณะสงฆ์ 4 ด้าน ทั้งในส่วนของภูมิภาคและคณะสงฆ์ส่วนกลาง 2) เพื่อบันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นประจำวัน อันมีเนื้อหาอื่นที่มิได้เกี่ยวข้องกับการงานคณะสงฆ์ร่วมอยู่ด้วย ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของวิมล ปิงเมืองเหล็ก และคณะ (2561: 162) ที่ระบุว่า จุดมุ่งหมายของบันทึกพระครูศรีวิราชวชิรปัญญาเกิดจากแนวคิด 4 ประการ คือ 1) อุปนิสัยการชอบเขียนและการแสวงหาความรู้ของผู้บันทึก 2) เป็นการรายงานราชการ 3) เป็นบันทึกในฐานะที่ผู้รู้เป็นศูนย์ข้อมูลของชุมชน 4) เป็นการบันทึกและรวบรวมจากเอกสารโบราณและคำบอกเล่าของผู้รู้ จุดมุ่งหมายทั้ง 4 ประการนี้เมื่อประมวลโดยภาพรวมจะเห็นว่า

เนื้อหาส่วนหนึ่งเกี่ยวข้องกับการบริหารกิจการคณะสงฆ์ อีกส่วนหนึ่งเป็นเหตุบ้านการเมืองทั่วไป

สำหรับแนวคิดการปฏิรูปและตรวจชำระเอกสารโบราณของพระครูศรีวิราชชิรปัญญา จะเห็นว่า ส่วนใหญ่บันทึกด้วยภาษาล้านนา จึงต้องอาศัยการปฏิรูปมาเป็นภาษาไทยมาตรฐาน โดยอาศัยหลักการที่บุคคลและหน่วยงานกำหนดเกณฑ์การปฏิรูปด้วยวิธีการต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม การรักษาดูแลบันทึกเหล่านี้ก็ยังมีปัญหาอุปสรรคอยู่บ้าง ดังที่พระมหาสุทิตย์ อาภากร (อบอ่น) (2548: 6) ระบุถึงวรรณกรรมล้านนาโดยภาพรวมว่า ส่วนใหญ่ขาดการดูแลรักษา การจัดหมวดหมู่และการจัดการในเชิงทรัพยากรวัฒนธรรมที่เหมาะสม โดยเฉพาะการขาดการสำรวจ วิเคราะห์ สังเคราะห์ และปฏิรูปต่อองค์ความรู้และภูมิปัญญามาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการเรียนรู้ของสังคมในวงกว้าง นอกจากนี้ ยังมีข้อจำกัดทั้งด้านความสมบูรณ์ของคัมภีร์หรือวรรณกรรม ส่วนด้านบุคคล คือ การขาดบุคลากรที่เข้าใจภาษาและบริบทของสังคมล้านนาที่จะนำสร้างองค์ความรู้ใหม่ไปประยุกต์ใช้ในสังคม อย่างไรก็ตาม บันทึกของพระครูศรีวิราชชิรปัญญาได้รับการขึ้นทะเบียนในฐานะเอกสารมรดกความทรงจำแห่งชาติ ในชื่อ “บันทึกพระครูศรีวิราชชิรปัญญา เจ้าคณะแขวงเมืองพะเยา พุทธศักราช 2404-2487” (มรดกความทรงจำของประเทศไทย, ม.ป.ป.) โดยได้รับการขึ้นทะเบียนประเภทมรดกความทรงจำท้องถิ่น เมื่อวันที่ 20 ธันวาคม พ.ศ. 2559 จากคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยแผนงานความทรงจำแห่งโลกของคณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก) (2558) ดังนั้น จึงเป็นที่ยืนยันได้ว่า วรรณกรรมล้านนาชิ้นนี้ได้รับการดูแลรักษาเป็นอย่างดี และเป็นมรดกให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษาตลอดไป ซึ่งต้นฉบับได้เก็บรักษาไว้ที่หอวัฒนธรรมนิทัศน์ วัดศรีโคมคำ พระอารามหลวง

2. การศึกษาบันทึกเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาของพระครูศรีวิราชชิรปัญญามีประเด็นเกี่ยวกับการบริหารกิจการคณะสงฆ์ตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ทั้ง 4 ด้าน ในที่นี้ ขออภิปรายบางประเด็นที่สำคัญ ดังนี้

2.1 ด้านการปกครอง ทำให้ทราบการทำหน้าที่ของพระสังฆาธิการที่ดูแลคณะสงฆ์ให้เกิดความสงบเรียบร้อย เช่น บันทึกหนังสือแจ้งภายในคณะสงฆ์ เป็นบันทึกแจ้งกิจการภายในคณะสงฆ์ที่เป็นลายลักษณ์อักษรเพื่อสั่งการหรือขอความร่วมมืออย่างใดอย่างหนึ่ง ดังเช่น เมื่อมีการโจทก์อธิกรณ์ฟ้องร้องความผิดอย่างใดอย่างหนึ่งของพระภิกษุสามเณรมาให้ทราบ ท่านก็ได้มอบหมายให้ผู้ปกครองใกล้ชิดในพื้นที่ได้ทำหน้าที่ในการชำระตัดสินโดยใช้พระธรรมวินัยเป็นหลักในการตัดสินความผิด

จากการศึกษางานด้านปกครอง ท่านได้ใช้หลักจริยาพระสังฆาธิการในการตัดสินใจปัญหาในยามเกิดอภิรภัยต่าง ๆ โดยอาศัยหลักพระธรรมวินัยเป็นเครื่องมือในการตัดสินใจร่วมกับหลักสามัคคีธรรมในกรณีที่ต้องตัดสินใจในสิ่งที่ส่งผลกระทบต่อหมู่คณะทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยอาศัยการร่วมประชุมเพื่อปรึกษาหารือให้ได้แนวทางปฏิบัติในทิศทางเดียวกัน ในบางครั้งท่านใช้หลักของความอนุเคราะห์ที่เหมาะสมเป็นบางกรณีไป รวมถึงการพึ่งพาอาศัยอำนาจทางการปกครองของฝ่ายบ้านเมืองมาช่วยจัดการในปัญหาบางอย่างที่คณะสงฆ์ไม่อาจแก้ไขได้ จึงเป็นกุสโลบายอันแยบคายที่ท่านใช้ขับเคลื่อนการปกครองให้ผ่านพ้นไปได้ด้วยดีและเกิดความผาสุกแก่ผู้อยู่ใต้การปกครอง

2.2 ด้านการศึกษา ในบันทึกทำให้ทราบเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาและการส่งเสริมการศึกษา เช่น บันทึกคำปรารภการเขียนตำนานเชียงแสน ซึ่งทำให้ทราบความตั้งใจของท่านที่จะผลิตเป็นตำราในการศึกษาประวัติศาสตร์เมืองเชียงแสน อันเป็นดินแดนเริ่มแรกในการตั้งถิ่นฐานของชุมชนภาคเหนือที่มีประวัติศาสตร์ควบคู่กับพระพุทธศานามายาวนาน โดยในตอนท้ายของบันทึกดังกล่าวนี้ในเล่ม น/2 กล่าวถึงการเขียนตำนานเชียงแสนโดยย่อความไว้เพื่อให้อ่านและจดจำได้ง่าย ตั้งแต่การอยู่ภายใต้การปกครองของเมืองอื่นกระทั่งอยู่ภายใต้อาณาจักรของสยาม

ในงานการศึกษาได้มีการจัดการเรียนการสอนพระธรรมวินัย อันควรแก่พระภิกษุสามเณรตามหลักการของจกขุมา คือ การมีปัญญามองการณ์ไกล วิรุโธ คือ การจัดการธุระได้ดีมีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน และนิสสยสัมปันโน คือ การพึ่งพาอาศัยคนอื่นได้เพราะเป็นคนมีมนุษยสัมพันธ์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 20 ข้อ 20: 163-165) โดยเริ่มแรก คือ การส่งนักเรียนตัวแทนซึ่งเป็นพระภิกษุสามเณรภายในแขวงเมืองพะเยาไปศึกษาในตัวจังหวัดเพื่อนำความรู้ที่ได้มาทำหน้าที่เป็นครูสอน ทั้งในพื้นที่แขวงเองได้เตรียมจัดตั้งวัดให้เป็นสำนักศาสนศึกษา รวมถึงการเตรียมหนังสือตำรา ทั้งที่มาจากการจัดสรรของจังหวัดและเจ้าคณะแขวงได้ให้ทุนทรัพย์ส่วนตัวเพื่อเตรียมการสอน โดยมีนายอำเภอช่วยสนับสนุนตามอำนาจหน้าที่ และในสมัยนี้เองได้ริเริ่มสวดทำนองสังโยคเพื่อใช้ในการรัฐพิธีต่าง ๆ เช่น การรับเสด็จพระบรมวงศานุวงศ์ โดยมีข้าราชการครูธรรมการเป็นผู้สอน รวมถึงการใช้หลักสังคหวัตถุ 4 คือ 1) ทาน การให้ 2) ปิยวาจา/เปยยวัชชะ การพูดจาด้วยถ้อยคำไพเราะอ่อนหวาน 3) อตถจริยา การช่วยเหลือกัน 4) สมานัตตตา การเป็นผู้มีความสม่ำเสมอ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 21 ข้อ 32: 50-51) ดังปรากฏการให้การสนับสนุนส่งเสริมโดยเฉพาะการเรียนภาษาไทยมาตรฐาน ซึ่งถือเป็นการศึกษาสมัยใหม่ในสมัยนั้น นอกจากตัวผู้บันทึกจะมี

ความสนใจศึกษาหาความรู้จนสามารถอ่านออกเขียนได้แล้ว ยังส่งเสริมการจัดตั้งโรงเรียนเพื่อการศึกษา การส่งนักเรียนไปศึกษาในตัวจังหวัดเพื่อให้มาเป็นครูสอน การระดมทุนและสละทรัพย์ส่วนตัวเพื่อเป็นทุนการศึกษา โดยได้รับความร่วมมือจากข้าราชการส่วนท้องถิ่นของกระทรวงธรรมการ ซึ่งทำหน้าที่ดูแลการศึกษาของสงฆ์ในสมัยนั้น โดยผ่านการกำกับของนายอำเภอในการให้การสนับสนุน และที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง คือ พระครูศรีวิราชวชิรปัญญาได้ให้ความสำคัญแก่การเรียนรู้ภาษาไทยมาตรฐาน กระทั่งเป็นเงื่อนไขประการหนึ่งในการจะอนุญาตให้บวชหรือลาสิกขาสำหรับพระภิกษุสามเณร

2.3 ด้านการเผยแผ่ ในบันทึกทำให้ทราบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้ขยายกว้างออกไปแก่คนในสังคม รวมถึงการสงเคราะห์ช่วยเหลือพระภิกษุสามเณรตลอดถึงคฤหัสถ์ทั่วไป เช่น บันทึกการสร้างคัมภีร์ธรรม ทำให้ทราบว่า พระครูศรีวิราชวชิรปัญญาในฐานะเจ้าคณะแขวงได้ดำริในการชวนขยายหาคัมภีร์ธรรมจากต่างเมืองมาเผยแผ่แก่ชุมชนในท้องถิ่นของตน โดยอุปัชฌาย์ทั้งปวงจ่ายส่วนตัวและการเรียรายจากพระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในขณะเดินทางไปคัดลอกคัมภีร์

นอกจากนี้ ยังปรากฏงานเผยแผ่ที่มีการรักษารูปธรรมนิยมปฏิบัติบางประการที่นิยมกระทำในท้องถิ่น ทั้งการสร้างคัมภีร์ไบเบิลเพื่อใช้สืบทอดอายุพระพุทธศาสนาและแสดงพระธรรมเทศนาแบบพื้นเมือง นอกจากนี้ ยังปรากฏวิธีเผยแผ่ตามพุทธประสงค์ดั้งเดิมที่ว่า ภิกษุทั้งหลาย จงจาริกไป เพื่อประโยชน์เกื้อกูลต่อชนหมู่มาก เพื่อความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ต่อชาวโลก (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 10 ข้อ 86-89: 46-49) ดังนั้น เนื้อหาในบันทึกหลายแห่งจึงพบว่า ท่านได้เดินทางทั้งภายในแขวงพะเยาและตามสถานที่ต่าง ๆ ที่มีการเทศนาหรือยกหัวข้อธรรมขึ้นมากล่าวเพื่อระงับเหตุแห่งความวิวาท แนะนำแนวทางแห่งการประพฤติตนให้ถูกต้องของพระภิกษุสามเณร ตลอดถึงประชาชนทั่วไป รวมถึงการช่วยเหลือผู้คนในสังคมด้านปัจจัยสี่และสิ่งของอันควรแก่สมณบริโภคว่าอย่างสมำเสมอ สำหรับในส่วนหนึ่งของประชาชนทั่วไปก็พบการให้ความช่วยเหลือด้านต่าง ๆ ทั้งยามปกติและเมื่อเกิดภัยพิบัติ ซึ่งมีใช้เฉพาะคนในพื้นที่แขวงพะเยาเท่านั้นที่ได้รับการสงเคราะห์ แต่ผู้คนต่างถิ่นก็ได้รับการอนุเคราะห์เช่นกัน

2.4 ด้านการสาธารณูปการ จากการบันทึกทำให้ทราบการก่อสร้างและบูรณะถาวรวัตถุต่าง ๆ เช่น บันทึกการก่อสร้าง โดยเนื้อหาในบันทึกทำให้ทราบรายละเอียดการใส่ใจในการก่อสร้าง โดยได้ระบุรายชื่อผู้ที่ช่วยก่อสร้างอย่างละเอียด

การก่อสร้างถาวรวัตถุในพระพุทธศาสนาหรือสิ่งก่อสร้างที่เป็นของส่วนรวม จะเน้นการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน นับตั้งแต่การประชุมหารือก่อนลงมือสร้าง การประกาศบอกบุญให้กับผู้มีจิตศรัทธา การตั้งคณะทำงานจากตัวแทนคณะสงฆ์และหน่วยราชการในท้องถิ่นทุกระดับ รวมถึงรายละเอียดในการทำงาน เช่น การบันทึกระยะเวลา ผู้ลงมือ ทุนทรัพย์ที่ได้รับ รายชื่อและที่อยู่ผู้บริจาค โดยเฉพาะการก่อสร้างวิหารหลวงวัดศรีโคมคำ ซึ่งพระครูศรีวิราชวชิรปัญญาได้อาราธนาครูบาเจ้าศรีวิชัยจากวัดบ้านปาง จังหวัดลำพูน มาเป็นประธานในการก่อสร้าง โดยใช้ทุนจากการบริจาคของสาธุชนทั่วไป

3. วิเคราะห์บันทึกเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ในที่นี้ ขออภิปรายประเด็นเนื้อหาว่าด้วยหลักวิยหาระตามนัยคัมภีร์เนตติปกรณ์ (พระมหากัจจายนะ, 2550) อันเป็นหลักการตีความอย่างหนึ่งในพระพุทธศาสนา โดยพระมหากัจจายนเถระ ผู้ได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นผู้เลิศในทางขยายเนื้อความย่อให้ละเอียดกว้างขวางได้รวบรวมหลักการสำหรับอธิบายความธรรมไว้ในคัมภีร์ที่ชื่อว่า เนตติปกรณ์ ทั้งนี้ เพื่อให้เข้าใจพุทธพจน์อย่างแจ่มแจ้ง ในบันทึกพระครูศรีวิราชวชิรปัญญาปรากฏการใช้หลักหาระที่ 2 คือ วิยหาระ อันเป็นหลักการวิเคราะห์ จำแนก แยกแยะ การเลือกเฟ้นคำสอน ซึ่งวิยหาระนี้จำแนกเป็น 11 ประการ สำหรับในบันทึกนี้ปรากฏการใช้จำนวน 6 ประการ ได้แก่ 1) ปทวิยยะ คือ การจำแนกบทโดยศัพท์และอรรถ 2) ปัญหาวิจยะ คือ การจำแนกคำถาม 3) วิสัชชนาวิจยะ คือ การจำแนกคำตอบ 4) อัสนาทวิยยะ คือ ความยินดีพอใจ 5) อาทีนวิยยะ คือ การจำแนกโทษ 6) นิสสรณวิยยะ คือ เหตุจากการดับทุกข์ อย่างไรก็ตาม ทั้ง 6 วิยหาระนี้เป็นการอธิบายคำศัพท์ให้เข้าใจอย่างละเอียดชัดเจนมากกว่า ดังแนวคิดของกิจชัย วงศ์ราช (2561: 72) ที่เห็นว่า วิยหาระเป็นการอธิบายหลักธรรม โดยมีเป้าประสงค์ในการเน้นพยัญชนะมากกว่ามุ่งเน้นเนื้อหาหรืออรรถที่เป็นแก่นหลักธรรม แต่ถึงกระนั้น บันทึกนี้ก็ไม่ได้จำแนกอธิบายคำศัพท์ในภาษาล้านนา ตามหลักปทวิยยะเพียงอย่างเดียว เพราะในบันทึกพระครูศรีวิราชวชิรปัญญา เล่ม 1 แผ่นที่ 16-17 ได้ปรากฏหลักปัญหาวิจยะ อันเป็นการใช้เกตุกัมมตา พุจฉา คือ การถามเพื่อจะตอบเอง ดังปรากฏในการบันทึกถึงผลงานของเจ้าหลวงผู้ครองเมืองพะเยาได้ทำการก่อสร้างถาวรวัตถุทั้งหลายทั้งในพระพุทธศาสนาและสังคัมส่วนรวม โดยในบันทึกมีลักษณะของการตั้งคำถามเองแล้วตอบประหนึ่งว่า เป็นการสนทนากัน นอกจากนี้ ยังมีการใช้วิรัชขพยากรณ์ยา คือ คำถามที่จะต้องแยกแยะตอบเป็นประเด็นไป ซึ่งพบได้ในตอนที่ต้องการจะขอทราบถึงเหตุผลในการลาสิกขาของพระภิกษุในวัด โดยเป็นการสอบถามถึงความแน่ใจในการลาไปประกอบสัมมาชีพ ดัง

บันทึกที่ว่า “...เวลา 1 ทุ่มธรรมาขอลิก ถ. เป็นเชื้อใดไค่ลิก ต. มั่นบ่ม่วน ถ. เป็นเชื้อใด บ่ม่วน ตอบ ว่าทั้งบ้านคับมีไผ ถ. ข้ายังบ่ไค่ลิก ต. เพราะอายุแก่มาแล้วจึงไม่ไค่ลิก...”

หรือในหลักอาทินววิจยะก็ปรากฏบันทึกที่สื่อถึงความไม่งาม ในลักษณะการกล่าวถึงมูลเหตุที่ทำการประพติตนไม่ติงามของพุทธบริษัททั้ง 4 โดยเฉพาะฝ่าย ภิกษุและอุบาสิกา ซึ่งอาจพบปะอย่างใกล้ชิดแล้วทำให้ล่วงละเมิดพระธรรมวินัยได้ ดังปรากฏตามเนื้อหาในบันทึกเล่ม น/3 ว่า “...ห้ามฝ่ายฆราวาสลิกกาผู้ญิง อย่าได้ทำสนธิติดพันประโยชน์ด้วยราคะ...อันผิดจากพระวินัยจำเพาะหน้า...ห้ามไม่ให้ผู้ญิงลิกกาจำเพาะหน้า...ราคะในเมณฐัมมกับด้วยภิกษุสามเณรห้ามเป็นอันขาดทีเดียว...”

ดังที่กล่าวมา บันทึกนี้ได้อธิบายเนื้อหาที่หลากหลาย แม้หลักวิจยหาระทั้ง 6 ที่นำมากล่าวจะเป็นหลักการจำแนกที่เน้นความหมายของคำศัพท์หรือพยัญชนะอย่างละเอียดชัดเจน แต่ความเป็นจริงแล้ว บันทึกนี้ไม่ได้อธิบายคำศัพท์ที่เป็นภาษาล้านนาเพียงอย่างเดียว เพราะหลายเล่มได้อธิบายหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง แม้ว่าเป้าหมายในการอธิบายความจะเทียบไม่ได้กับรูปแบบการอธิบายในคัมภีร์เนตติปกรณ์ที่มีเป้าหมายหลัก คือ การบรรลุธรรม ดังที่สุภีร์ ทุมทอง และคณะ (2564: 93) กล่าวถึงรูปแบบการอธิบายความแนวนตติปกรณ์ว่า เป็นการอธิบายเนื้อความแห่งธรรม คือ อริยสัจ 4 ที่มีอยู่ในพุทธพจน์ให้เข้าใจได้แจ่มแจ้ง อันสมบูรณ์พร้อมทั้งวิธีอธิบายด้านพยัญชนะและวิธีอธิบายด้านอรรถะ ทั้งนี้ เป็นการอธิบายธรรมโดยย่อให้พิสดารของพระมหากัจจายณะเพื่อนำจิตของเวไนยสัตว์ให้เข้าถึงอริยมรรคมีองค์ 8 ดังนั้น การวิเคราะห์บันทึกนี้ตามหลักการในคัมภีร์เนตติปกรณ์ จึงเป็นการเปรียบเทียบให้เห็นหลักการในการอธิบายความเท่านั้น ส่วนการเข้าถึงธรรมไม่ได้เปรียบเทียบแต่อย่างใด เพราะเจตนารมณ์ของการบันทึกส่วนหนึ่งเป็นการบันทึกเหตุการณ์บ้านเมืองสมัยนั้นเพื่อให้เห็นวิถีชีวิต ความเชื่อ วัฒนธรรมชาวล้านนา โดยเฉพาะชาวพะเยา ดังแนวคิดของพระครูไพศาลปริยัติกิจ (2558: 10) ที่ระบุถึงแนวคิดการสืบทอด รักษา วรรณกรรมของชาวล้านนาโดยภาพรวมว่า เป็นการเชื่อมประสานความเชื่อเรื่องนรกสวรรค์ กฎแห่งกรรมในทางพระพุทธศาสนาไว้อย่างกลมกลืน พร้อมทั้งความคิดทางวิทยาศาสตร์ผสมกับความคิดดั้งเดิมเพื่อเปลี่ยนกระบวนทรรศน์ให้มีเหตุผล โดยแสดงออกมาในสัญลักษณ์ทางความเชื่อ พิธีกรรม รวมถึงวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา โดยมีพระสงฆ์ นักปราชญ์ล้านนาร่วมกันสร้างสรรค์ ถ่ายทอดวิสัยทัศน์และภูมิปัญญาอันชาญฉลาด ดังนั้น บันทึกของพระครูศรีวิราชวชิรปัญญาจึงเป็นส่วนหนึ่งของวรรณกรรมล้านนาที่ได้อธิบายคำสอนทางพระพุทธศาสนาเพื่อให้เกิดความเข้าใจถูกต้องและเป็นการสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมผ่านตัวอักษรให้คู่กับชาวล้านนาสืบไป

องค์ความรู้จากการวิจัย

จากการศึกษาบันทึกทั้ง 9 เล่มของพระครูศรีวิราชวชิรปัญญา ทำให้ทราบความสำคัญของการเขียนที่สร้างสรรค์จากความตั้งใจจริงของท่าน เมื่อประมวลสรุปความรู้ต่าง ๆ ในบันทึกทั้งหมดนี้ สามารถสรุปเป็นองค์ความรู้ได้ในประเด็นต่อไปนี้

1. ด้านประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในล้านนา ชาวล้านนานับถือพระพุทธศาสนาในลักษณะเป็นวิถีชีวิต ศิลปวัฒนธรรมของชาวล้านนาได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้น บันทึกโบราณของพระครูศรีวิราชวชิรปัญญาจึงบอกเรื่องราวความเป็นมาของพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นศาสนกิจของคณะสงฆ์โดยตรงหรือประเพณีทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับสังคมชาวบ้าน ซึ่งทั้งสองส่วนมีความเกี่ยวข้องอย่างเหนียวแน่นแยกกันไม่ออก

2. ด้านกิจการพระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์ 4 ด้าน คือ ด้านการปกครอง ทำให้ทราบถึงลักษณะของการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างบ้านเมืองกับพระสงฆ์ในยามเกิดเหตุการณ์สำคัญในสังคมสมัยนั้น ทั้งอาณาจักรและศาสนจักรต่างร่วมมือหรือช่วยกันแก้ไขปัญหาาร่วมกัน ด้านการศึกษาทำให้เห็นองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและวิชาการทางโลก ด้านการเผยแผ่ได้เห็นถึงการอธิบายความและการสืบทอดคำสอนพระพุทธเจ้าในพื้นที่ ด้านการสาธารณูปการทำให้เห็นการก่อสร้างและบูรณะถาวรวัตถุต่าง ๆ ควบคู่กับการอนุรักษ์ศาสนวัตถุหรือศาสนสถานตามกำลังความสามารถ รวมถึงความเอื้อเฟื้อต่อกันในยามทุกข์ยากในรูปแบบการอนุเคราะห์ด้านยารักษาโรคและพิธีกรรมต่าง ๆ

3. ด้านภาษา บันทึกชุดนี้ได้ใช้ภาษาล้านนาในการบันทึกจึงทราบถึงพัฒนาการในการใช้ภาษา โดยเฉพาะในช่วงเปลี่ยนผ่านการปกครองในท้องถิ่นภาคเหนือที่เคยเป็นรูปแบบประเทศราชมาเป็นระบบเทศาภิบาล ซึ่งแต่เดิมมีภาษาล้านนาเป็นภาษาหลักในการสื่อสารในพื้นที่ แต่ด้วยนโยบายจากส่วนกลางจึงปลูกฝังให้เห็นความสำคัญของภาษาไทยมาตรฐานแทนการใช้ภาษาล้านนา รวมถึงพัฒนาการในการใช้คำศัพท์บางอย่างที่เปลี่ยนแปลงไปในสังคมล้านนา ดังในอดีตใช้คำว่า ฟู่ โฟ่ ร่วมกับคำว่า อู้ ที่หมายถึง การพูด แม้กระทั่งสรรพนามแทนพระสงฆ์ที่เขียนหลากหลายศัพท์ คือ จุ ทุ กะ ภาระ พระ ขุ ภิกขุ ซึ่งเป็นคำสรรพนามอันหมายถึง พระภิกษุ คำว่า พยาว พระยาว ภยาว พเยา หมายถึง แขนงพะเยา คำว่า ลคร นคร เมืองลคร นครลัมพาง ลัมพาง ลำพาง หมายถึง เมืองลำปาง

4. ด้านหลักธรรม ในบันทึกได้สะท้อนให้เห็นความแตกฉานในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาและวัตรปฏิบัติตามหลักพระธรรมวินัย ไม่ว่าจะเป็นการประพฤติ

ปฏิบัติตนโดยตรงหรือการส่งเสริมการศึกษาของพระภิกษุสามเณร เช่น การระงับอธิกรณ์ การจัดปฐกฐน การแสดงพระธรรมเทศนาในโอกาสต่าง ๆ รวมถึงการส่งเสริมการเทศน์มหาชาติ การสร้างและแสวงหาคัมภีร์ทางพระศาสนา การเปิดการเรียนการสอนพระพุทธศาสนา คุณูปการเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงหลักคุณธรรมในพระครูศรีวิราชวชิรปัญญา โดยเฉพาะหลักพรหมวิหาร 4 และอิทธิบาท 4 ซึ่งหากขาดคุณธรรมเหล่านี้การบันทึกโบราณทั้ง 9 เล่ม ก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้ ดังนั้น ท่านจึงเป็นปราชญ์ที่ทรงภูมิรู้ภูมิธรรมอย่างแท้จริง

สรุป

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาภาพรวมของโครงสร้างเนื้อหาบันทึกของพระครูศรีวิราชวชิรปัญญาปราชญ์เมืองพะเยา รวมถึงบันทึกที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา และการวิเคราะห์บันทึกที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาดังกล่าว จากผลการวิจัยพบว่า บันทึกโบราณมีทั้งหมด 9 เล่ม รวมกับเอกสารที่ได้รับการบันทึกจากผู้อื่นแต่อยู่ในยุคเดียวกับท่านที่ได้รับการเก็บรักษาไว้อีกจำนวน 4 เล่ม เอกสารเหล่านี้จัดเก็บไว้ที่หอวัฒนธรรมนิทัศน์ วัดศรีโคมคำ พระอารามหลวง โครงสร้างเนื้อหาจำแนกเป็น 2 ลักษณะ คือ 1) การบันทึกส่วนตัว 2) การบันทึกความรู้ สำหรับบันทึกที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเป็นการบันทึกกิจการของคณะสงฆ์ทั้ง 4 ประการ ในฐานที่ผู้บันทึกเป็นพระสงฆ์ในระดับเจ้าคณะแขวง และจากการวิเคราะห์บันทึกเหล่านี้พบว่า เป็นการบันทึกด้วยภาษาล้านนา ลักษณะของการเขียนเป็นร้อยแก้วเป็นส่วนใหญ่ ร้อยกรองปรากฏเฉพาะในส่วนของเล่มเล็กเท่านั้น จุดมุ่งหมายในการบันทึกก็เพื่อจดเรื่องราวที่เกิดขึ้นประจำวันและความรู้ในเรื่องต่าง ๆ ทั้งทางโลกและทางธรรม ส่วนการนำเสนอเนื้อหาจะพบหลักวิจยหาระ 6 ประการ คือ 1) ปทวิจยะ การจำแนกบทโดยศัพท์และอรรถ 2) ปัญหาวิจยะ การจำแนกคำถาม 3) วิสัชนาวิจยะ การจำแนกคำตอบ 4) อัสนาวิจยะ ความยินดีพอใจ 5) อาทีนวิจยะ การจำแนกโทษ 6) นิสสรณวิจยะ เหตุจากการดับทุกข์ ซึ่งองค์ความรู้ของบันทึกนี้ทำให้เห็นภาพของการร่วมมือกันระหว่างพระสงฆ์กับชาวบ้านในการขับเคลื่อนพัฒนาสังคม รวมถึงพัฒนาการของการใช้ภาษาได้เป็นอย่างดี

เอกสารอ้างอิง

กิจชัย วงศ์ราช. (2561). *ศึกษาวิเคราะห์พระนิพนธ์ในสมเด็จพระญาณสังวรฯ (เจริญ สุวฑฺฒนมหาเถร) ตามแนวเทศนาหาระ*. ดุษฎีนิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- คณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก). (21 ธันวาคม 2558). *การประชุมสัมมนาเรื่องการจัดทำทะเบียนเอกสารมรดกความทรงจำแห่งชาติ ครั้งที่ 11*. สืบค้นเมื่อ 27 พฤษภาคม 2565, จาก <http://www.mow.thai.net/?p=269>
- คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2557). *ภาษาศาสตร์เบื้องต้น*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูไพศาลปริยัติกิจ. (2558). *ปารมีกัญญา: การปริวรรต การชำระและการศึกษาวิเคราะห์*. ดุษฎีนิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูศรีวรพินิจ และคณะ. (2563). *ทัศนะวิชาการต่อผลงานของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์*. เชียงใหม่: วนิดาการพิมพ์.
- พระมหากัจจายนะ. (2550). *เนตติปกรณ์*. พระคันธसारากิจ. (ผู้แปล). พิมพ์เนื่องในโอกาสสมณกาลอายุ 87 ปี พระธัมมานันทมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต. กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์.
- พระมหาสุทิตย์ อาภากร (อบอู่). (2548). *การศึกษาองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ปรากฏในวรรณกรรมพระพุทธศาสนาเรื่องอานิสงส์และคัมภีร์ที่ใช้ในเทศกาลต่าง ๆ ของล้านนา*. ดุษฎีนิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระอุบาลีคุณูปมาจารย์. (2562). *ประวัติศาสตร์เมืองพะเยา*. พะเยา: นครนิเวศการพิมพ์.
- พิสิฐ โคตรสุโพธิ์. (2552.) *สู่แดนพุทธภูมิ*. กรุงเทพมหานคร: เค. เอส. พี. การพิมพ์.
- _____. (2559). *ล้านนาวิถีทัศน์: ปทัสถานสังคมคุณภาพ*. เชียงใหม่: FLU Graphic Design Printing.
- พิสิฐ โคตรสุโพธิ์ และคณะ. (2560). *การสืบค้นและอนุรักษ์เอกสารคัมภีร์โบราณของวัดในจังหวัดพะเยาและการสร้างแหล่งเรียนรู้ในท้องถิ่น*. รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- มรดกความทรงจำของประเทศไทย. (ม.ป.ป.). *ฐานข้อมูลมรดกความทรงจำ*. สืบค้นเมื่อ 27 พฤษภาคม 2565, จาก <http://mow.nat.go.th/Search>
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 10, 20, 21*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- วิมล ปิงเมืองเหล็ก และคณะ. (2561). บันทึกโบราณของพระครูศรีวิราชวชิรปัญญาเมืองพะเยา. *วารสารบัณฑิตแสงโคมคำ*. 3 (2), 158-166.
- สร้อยดี อ่องสกุล. (2558). *ประวัติศาสตร์ล้านนา*. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ พรินต์ติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง.
- สันติ เตชอักษรกุล. (2552). *ตามรอยบาทพระพุทธร่องค์*. กรุงเทพมหานคร: เจ.ซี.การพิมพ์.
- สุภีร์ ทุมทอง และคณะ. (2564). การศึกษาวิเคราะห์รูปแบบการอธิบายพระพุทธรูปตามแนวคิดตีปกรณ สำหรับนิสิตบัณฑิตศึกษา วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม. *วารสาร มจร บาฬีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์*. 7 (1), 78-94.